

TEMURIYLAR DAVRIDA ILM FAN RAVNAQI

G'ulomov Husanboy

Farg'ona davlat universiteti Tarix fakulteti 3-kurs talabasi.

ANNOTATSIYA

Temuriylar davrida ilm-fanga bo'lgan e'tibor tufayli ilmiy faoliyat yuqori darajalarga erishildi. Har bir hukumdor ham diniy ham dunyoviy bilimlarni o'rganishga homiylik qilishlari natijasida Markaziy Osiyodagi madaniy inqiloblardan biri hisoblanadi. Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar davrida O'rta Osiyoda uyg'onish davrining ikkinchi bosqichiga tamal toshi qo'yildi, boy madaniy meros yaratildi. Bu davrda shaharsozlik, me'morchilik, tasviriy san'at, naqqoshlik, xattotlik, ilm-fan, adabiyot, musiqa kabi sohalar, nihoyatda rivojlandi.

Kalitso'zlar: Amir Temur, Ulug'bek Mirzo, Alisher Navoiy, madrasa, tasviriy san'at, shaharsozlik, adabiyot, musiqa, xattotlik.

АННОТАЦИЯ

Благодаря вниманию, уделяемому науке в тимуридский период, научная деятельность достигла высокого уровня. Это одна из культурных революций в Центральной Азии, когда каждый правитель спонсирует изучение как религиозных, так и светских знаний. В период правления Амира Темура и Темуридов был заложен фундамент второго этапа Возрождения в Центральной Азии, создано богатое культурное наследие. В этот период процветали области городского планирования, архитектуры, изобразительного искусства, живописи, каллиграфии, науки, литературы и музыки.

Ключевые слова: Амир Темура, Улугбек Мирзо, Алишер Навои, медресе, изобразительное искусство, градостроительство, литература, музыка, каллиграфия.

ABSTRACT

Due to the attention paid to science during the Timurid period, scientific activity reached high levels. It is one of the cultural revolutions in Central Asia, with every ruler sponsoring the study of both religious and secular knowledge. During the reign of Amir Temur and the Temurids, the foundation stone was laid for the second stage of the Renaissance in Central Asia, and a rich cultural heritage was created. During this period, the fields of urban planning, architecture, fine arts, painting, calligraphy, science, literature, and music flourished.

Keywords: Amir Temur, Ulugbek Mirzo, Alisher Navoi, madrasa, fine arts, urban planning, literature, music, calligraphy.

KIRISH

O'zining 24 yillik mustaqil taraqqiyot yo'lini nishonlayotgan o'zbek xalqi ma'naviyatini uning boy, tarixiy ma'naviy merosi, madaniy boyliklari o'ziga xos urf-odati va an'analari belgilaydi. Shunday tarixiy, madaniy meroslardan biri XIV-XV asrlarda yuz bergan uyg'onish-renessans davridir. Bu davrda shaharsozlik, me'morchilik, tasviriy san'at, naqqoshlik, xattotlik, ilm-fan,

adabiyot, musiqa kabi sohalar, nihoyatda rivojlandi. O'rta Osiyo renessansi ta'siri Xuroson va Hindiston, hattoki, Yevropa mamlakatlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

“Bizning qadimiy va go'zal diyorumiz nafaqat Sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini xalqaro jamoatchilik tan olmoqda va e'tirof etmoqda. Bu tabarruk zamindan ne-ne buyuk, zotlar, olimu ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqani, umumbashariy sivilizatsiya va madaniyatning uzviy qismiga aylanib ketgan dunyoviy va diniy ilmlarning tarixan eng yuqori bosqichiga ko'tarilishida ona yurtimizda tug'ilib kamolga yetgan ulug' allomalarning xizmatlari beqiyos ekani bizga ulkan g'urur va iftixor bag'ishlaydi”[1]– deb ta'kidlaydi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov.

Amir Temur tomonidan Turonzaminda uyg'onish davrining ikkinchi boshqichini boshlab berilganligini to'laqonli o'rganilishi mavzuning dolzarbligini belgilab beradi. Yurtboshimiz aytganidek, “Bunday noyob va bebaho boyligni har tomonlama chuqur o'rganish, uning ma'no-mazmunini farzandlarimizga yetkazish masalasi barchamiz, birinchi galda ziyolilarimiz, butun jamoatchiligimiz uchun ham qarz, ham farz bo'lishi shart”[1].

ASOSIY QISM

XIII asr boshida mo'g'ullar hujumi natijasida o'ta tushkun ahvoldagi madaniy hayot XIV asrning ikkinchi yarmiga kelib asta-sekin jonlana boshladi.

Samarqand bu davrda Temur davlatining markazi sifatidagina emas, balki Sharq va G'arbdagi madaniy jihatdan eng rivoj topgan olim fozillari, madrasalari, bozorlari, bog'u-rog'lari bilan turli o'lka vakillarini o'ziga jalb etuvchi muhim ma'naviy markazga aylandi.

Islom dini bu davrda Amir Temur va Temuriylar siyosatida, mamlakatdagi ma'naviy birlik, madaniy yuksalish, adolatni o'rnatish va saqlash ishiga qaratildi. Islom dini asosida shakllangan tasavvuf olimlari, ayniqsa, naqshbandiya bu davr ma'naviyatining g'oyaviy asosi bo'lib xizmat qildi. Naqshbandiya islomga tayangan holda insonning axloqiy poklikka, mehnatga, intilishga va bilim egallashga keng yo'l ochib beruvchi g'oyalarni targ'ib qilib, ma'naviy-ijtimoiy hayotda muhim ijobiy ahamiyatga ega bo'ldi. Bahouddin Naqshband, Yoqub Charxiy, Xoja Muhammad Porso, Xoja Ahror kabi naqshbandiya nazariyotchilavri shu davrda yashab ijod etdilar.[2]

XIV asrning ikkinchi yarmi – XV asrda Amir Temur va Temuriylar, Shohrux, Ulug'bek, Husayn Boyqaro davrlarida Movarounnahr va Xuroson islom doirasidagi mafkuraviy erkinlik, madaniyatga e'tibor ilm-fan, adabiyot, san'atning tez rivoj topishiga olib keldi. Samarqandda rasadxona qurilib, Ulug'bek ilmiy maktabi shakllandi, aniq fanlar rivojida katta yutuqlar qo'lga kiritildi. Qozizoda Rumiy, Koshiy, Ali Qushchi kabi olimlarning asarlari butun musulmon olamiga mashhur bo'ldi. Gumanitar – ijtimoiy fanlar va rassomlik, xattotlik oliy cho'qqilarga ko'tarildi. Jomiy, Behzod, Abdurazzoq Samarqandiy, Mirxond Xondamir kabi mashhur adib, rassom, tarixchilarning nomlari boshqa o'lkalarda ham tez ma'lum bo'ldi. Fors tili o'z mavqeini saqlagan xolda adabiyotda turkiy tilning roli kuchayib ketdi[3].

Bu davrda turkiy tildagi she'riyat sultoni Alisher Navoiy ijod etib, o'zining dostonlari, ilmiy-tarixiy asarlari bilan madaniyat tarixida o'chmas iz qoldirdi.

Temuriyzoda shahzodalardan biri Shohrux Mirzo davrida Xurosonda siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan ancha rivojlandi, ko'plab xayrli ishlar amalga oshirildi. Masjidlar, madrasalar, xonaqolar, rabotlar, sardobalar, qishloq va qo'rg'onlash qurilib, mazkur qurilishlar

vaqf mulklari bilan ta'minlandi. Shohruh Mirzoning mo'tadil ichki va tashqi siyosati Xurosonda tinchlikning barqaror bo'lishiga olib keldi. Bu davrda tijorat, hunarmandchilik, dehqonchilik yuqori darajada ko'tarila boshladi. XIV-XV asrlarda Xurosonda kulolchilik san'ati, sopol buyumlar bilan bir qatorda suv inshootlarida, o'lkan binolar qurilishida ishlatiladigan sopol quvurlar, xilma-xil shakl va ranglar bilan jilolangan sopol koshinlar ishlab chiqarish keng yo'lga qo'yildi.

Shohruh Mirzo mamlakat istiqbolini ko'zlab Xitoy va Hindiston hukmdorlari bilan diplomatik munosabatlarni yaxshilashga xarakat qildi. Mazkur mamlakat elchilari Samarqand va Hirotda o'z navbatida G'iyosiddin Naqqosh raxbarligida Xitoyda, Abdurazzoq Samarqandiy boshchiligidagi elchilar Hindistonda bo'ldilar. Shohruh Mirzo Hirotda madrasa va xonaqoh bino qildirdi. Bu paytda poytaxt Hirotda va umuman Xurosonda madaniy va miashiy qurilishlar keng quloq yozadi.

Hirotda bir necha shifoxonalar mavjud bo'lib, bularning qatorida yana ikkita "Dorushshifo" quriladi. Bu shifoxonalarning bittasi Shohruhning uchinchi xotini Mulkat og'o (Mulk og'o) tarafidan, ikkinchisi esa Shohruhning nabirasi Alouddavla (1417-1460) tomonidan qurdirilgan edi. Mulkot og'o ham Gavharshodbegim kabi Hirotda "Dorulhadis" nomli xonaqoh, ikkita hammom, Hirotdan 8 farsax narida, Amudaryoga boradigan yo'l ustida bitta rabot Balx shahrida bir madrasa qurdirdi.

Hirotda qadim zamonlardan turli-tuman diniy va ilmiy kitoblarga boy shaharlardan hisoblangan. Shohruh Mirzoning ham ajoyib kutubxonasi bo'lgan. Bu kutubxonalar qimmatli asarlarga boyligi va xilma-xilligi bilan shuhrat qozongan.

Umuman sohibqiron Amir Temur vafotidan keyin Movarounnahr va Xurosonda Shohruh Mirzoning hukmdorlik davriga nisbatan osoyishtalik hukm surdi. Binobarin, Amir Temur boshlab bergan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayot o'z rivojini topdi.

Bu sulolaning buyuk namoyondalaridan biri Mirzo Ulug'bek bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga binoan 1994-yil Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yilligi munosabati bilan mamlakatimizda katta tantanalar va xalqaro ilmiy anjumanlar o'tkazildi. Parijda ham YUNESKO qarori bilan uchrashuvlar va konferensiyalar bo'lib o'tdi.

Ulug'bek 1394-yilning mart oyida Eronning g'arbidagi Sultoniya shahrida, bobosi Temurning harbiy yurishi paytida tug'ildi. U Shohruh Mirzoning to'ng'ich o'g'li bo'lib, unga Muhammad Tarag'ay ismi berilgan, lekin bolaligidayoq u Ulug'bek deb atala boshlab, bu ism keyinchalik uning asosiy ismi bo'lib qoldi.

Ulug'bekning ustozlaridan biri, munajjim Mavlono Ahmad bo'lganligini taxmin qilish mumkin chunki bu kishi Temurning saroyidagi eng yirik olimlardan bo'lib, sayyoralarning kelajak ikki yuz yillik taqvimlari jadvallarini tuza olgan. Lekin Ulug'bekning o'zi keyinchalik asosiy asari bo'lmish "Ziji" da faqat Qozizoda Rumiyni "ustozim" deb ataydi. Haqiqatdan ham Qozizoda 1360-yilda tug'ilgan bo'lib, 20-25 yillarida ya'ni Ulug'bek tug'ilmasidanoq Temurning safiga o'tadi. Natijada Ulug'bek umrining ilk davridanoq Mavlono Ahmad va Qozizoda Rumiyni kabi astronom va matematiklar ta'sirida ulg'aydi. Shu sababli uning hayotida aniq fanlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ulug'bek yigirma yoshlarida o'z davrining yirik olimlaridan bo'lib, uning hokimligi davridagi muhim yangiliklar butun o'rta asr madaniyati tarixida o'lkan ahamiyat kasb etdi.

Sohibqiron Amir Temur Markaziy Osiyo va unga qo'shni bo'lgan yurtlarni birlashtirib, feodal tarqoqlikka barham bergach, Samarqandga tasarruf etilgan barcha mintaqa va viloyatlardan mashhur olim va hunarmandlarni to'play boshlagan. Uning maqsadi IX – X asrlarda bo'lgani kabi islom dunyosining ilmiy markazlari sifatida tanilgan Xorazm, Buxoro va Bog'doddagi "Bayt ul-hikma" ilmiy maktablari an'analarini Samarqandda tiklash bo'lgan. Poytaxtda Samarqandga kelgan barcha olimlarga ijod qilishlari uchun barcha qulayliklar yaratilgan. Saroyda Amir Temur huzurida erkin ilmiy bahslar bo'lib, g'olib chiqqan olim va shoirlar rag'batlantirilgan, sinovdan o'tgan yirik olimlar yangi qurilgan madrasalarga mudarrislikka yuborilgan. Ilm-fanga, ma'rifatga e'tibor balandligi bois o'sha zamonning ko'pgina olimlari Samarqandga borishni o'zlari uchun sharaf deb bilishgan.[4] Shundaylardan biri Markaziy Osiyo falsafiy tafakkuri tarixida o'chmas iz qoldirgan faylasuf Taftazoniydir. U 1322-yilning safar oyida hozirgi Ashxobod shahri yaqinidagi Niso muzofotidagi Taftazon qishlog'ida tug'ilgan. O'n olti yoshigacha ilohiyot fanlarini, arab tili, nutq san'ati va mantiq ilmini o'sha davrning mashhur olimlari Al-Ijiiy va mantiqshunos Qutbiddin ar-Roziy at-Taxtoniydan (1290-1365) o'rganarkan, uning birinchi ilmiy asari esa Seraxs (Eron) olimlari orasida mashhur bo'lib, bu asari orqali madrasa mudarrisi huquqini qo'lga kiritgan. Shu davrdan boshlab u qariyb 30 yil davomida Movarounnahr va Xuroson bo'ylab ko'chib yurib, turli madrasalarda falsafa va mantiqdan dars bergan. So'ngra Temur davlatiga binoan Samarqandga kelib umrining oxirigacha shu shaharda ijod etib, Temur saroyidagi ko'psonli ilmiy bahslarda faol qatnashgan. Manbalarda qayd etilishicha, Samarqandda yashagan mashhur faylasuf Mir Sayyid Sharif Jurjoniy va Taftazoniy o'rtasidagi ilmiy bahslar juda keskin va qiziqarli o'tgan.

XULOSA

XIV-XV asr boshlarida Samarqand, Hirot, Buxoro va G'ijduvon kabi bosh shaharlarda Amir Temur an'analari davom ettirilib, olimu muhandis, shoiru bastakor, me'moru binokor va naqqoshu musavvirlar serqirra ijod etishdi. Mamlakatning ravnaqi, ma'naviy kamolotida ilm-fan va san'at muhim o'rin egalladi.

Temuriy shahzoda Mirzo Ulug'bek Samarqand va Buxoro ilmu ma'rifat dargohiga aylantirdi. O'z zamonasining dorilfununi hisoblangan Samarqand, Buxoro, G'ijduvon madrasalarida diniy va dunyoviy fanlardan ta'lim berildi, Shamsuddin Havofiy, Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid, Ulug'bek, Ali Qushchi kabi yetuk olimlar Samarqand akademiyasiga ilmu toliblarga saboq berishdi va bu davrdagi O'rta Osiyo xalqlarining jahon sivilizatsiyasiga o'z hissasini qo'shdi.

Badiiy uslub jihatdan adabiyot nihoyatda takomillashib, yangi pog'onaga ko'tarildi. Zamonaning yetuk shoirlari Sakkokiy, Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Atoiy, Durbeklar nasr va nazmda ko'plab nodir asarlar yaratishdi. Durbekning "Yusuf va Zulayxo", Lutfiyning "Gul va Navro'z", Alisher Navoiyning asarlari badiiy adabiyotimizning beqiyos durdonalari hisoblanadi.

Bu davrda O'rta Osiyoda kitobot, xattotlik, musavvirlik, lavvoxlik (lavxa chizish) va sahhoflik (muqovasozlik) san'ati nihoyatda taraqqiy etdi. Mir Ali Tabriziy, Sulton Ali Mashhadiy, Mir Ali Kitob, Mirak Naqqosh, Qosim Ali kabi xattot, musavvur, lavvohlar o'z sohasining jonkuyarlaribo'lishdi. Ayniqsa, Kamoliddin Behzod asos solgan Hirot musavvirlik maktabi o'lkan yutuqlarga erishdi.

Musiqa san'ati XIV –XV asrlarda san'atning boshqa turlari va she'riyati bilan uzviy aloqada yangi taraqqiyot pog'onasiga ko'tarildi. Mohir san'atkor – mashshoqlar, bastakor, hofizlar tomonidan bebaho san'at asarlari vujudga keldi. Musiqa sohasida mutaffakkir Alisher Navoiy "Isfahoniy" kuyini, Ulug'bek "Bulujiy", "Shodiyona", "Ahloqiy" kuylarini ijod qilishdi.

Xullas, XIV asrning oxiri XV asr O'rta Osiyo, aniqrog'i, Movarounnahr va Xuroson tarixida o'rta asr uchun oliy darajadagi madaniy – manaviy yuksalish davri bo'ldi. Bu yuksalish O'rta Osiyoda uyg'onish davrining tiklanishi va oliy darajadagi sivilizatsiyaga qo'shgan hissasi bilan atash mumkin. Bu yuksalishlar xalqimizning keyingi madaniy rivojlanishiga katta zamin yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch". T.:Ma'naviyat.2008
2. B.Ahmedov "Amir Temurni yod etib" T.: 1996.
3. B.Ahmedov "Sohibqiron Temur" T.: 1996.
4. "Ma'naviyat yulduzlari" T.: 2001. 180 b.